

### МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІРИ АНАЛІЗУ

*Сучасна порівняльна політологія чітко структурує процес переходу до демократії у трьохфазовій моделі – лібералізація, демократизація, консолідація демократії. Для комплексного аналізу демократичних транзитів доцільно застосувати теоретико-методологічну базу транзитології із використанням методик індексування демократичних процесів. Оптимальними емпіричними методиками аналізу світових переходів до демократії є моніторингові рейтинги рівня демократії Freedom House та Bertelsmann Found.*

**Ключові слова:** модель, демократичний транзит, транзитологія, теоретичний аналіз, емпіричний аналіз.

Гайданка Є.І.

### МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ТРАНЗИТА: ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ И ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЯ АНАЛИЗА

*Современная сравнительная политология четко структурирует процесс перехода к демократии в трехфазовой модели – либерализация, демократизация, консолидация демократии. Для комплексного анализа демократических транзитов целесообразно применить теоретико-методологическую базу транзитологии с использованием методики индексирования демократических процессов. Оптимальными эмпирическими методиками анализа мировых переходов к демократии являются мониторинговые рейтинги уровня демократии Freedom House и Bertelsmann Found.*

**Ключевые слова:** модель, демократический транзит, транзитология, теоретический анализ, эмпирический анализ.

Haydanka Y.

### DEMOCRATIC TRANSIT MODEL IN ITS THEORETICAL AND EMPIRICAL DIMENSIONS

*On the basis of theoretical and methodological background there has been elaborated a model of the democratic transit investigation. Classic transitology points out 3 institutional stages within the democratic transit. They usually occur in close succession, the stages being as follows: liberalization, democratization, democracy consolidation. Empirical indexing has been a reliable methodological tool making it possible to either confirm or deny actual efficiency of theoretical constructions. Among the major applied democracy measuring techniques one should name Freedom House and Bertelsmann Found.*

**Key words:** model, democratic transit, transitology, theoretical analysis, empirical analysis.

Станом на кінець ХХ – початок ХХІ ст. загальною світовою тенденцією є поява цілого ряду країн з демократичним типом організації політичної влади. Характерною особливістю цієї тенденції є перехід новостворених демократичних країн від авторитарного до демократичного типу політичного режиму. За достатньо короткий

термін автократії змогли досягти рівня режиму консолідованої демократії. У політології дослідженням демократичних переходів займається така дослідницька галузь, як транзитологія. Транзитологія – це науковий напрям порівняльної політології, що включає теоретико-методологічні засоби, за допомогою яких визначаються особливості процесу трансформації політико-економічної та соціально-культурної сфер країни.

Переходи до демократії країн Центральної та Східної Європи в епоху

посткомунізму є актуальною проблематикою сучасної вітчизняної політичної науки. Неоднозначність демократичного поступу України ще більше актуалізує цей дослідницький інтерес. Найбільш комплексний теоретико-методологічний аналіз посткомуністичних трансформацій помітний у роботах О.Рудік, С.Наумкіної (визначення особливостей методології „третьої хвилі” демократизації у рамках посткомуністичної трансформації), Н.Латигіної (аналіз процесу демократизації на основі розгляду структурованої моделі переходу до демократії), О.Романюка (розгляд процесів трансформації на посткомуністичному просторі як особливого типу демократичного транзиту), Г.Шипунова (визначення сутності та специфіки траєкторії демократичного транзиту у якості „гібридних режимів”), Г.Зеленько (інституційні зв’язки між ротацією політичних еліт і розвитком структур громадянського суспільства). Окремі аспекти методології до вивчення трансформацій у перехідних країнах розглядають Є.Бистрицький, С.Макеєв, І.Прокопчук, Ф.Рудич, Є.Юрійчук, Є.Головаха, В.Сухонос, О.Марчак, Н.Сбітнева та ін.

Окремо можна виділити аналіз вітчизняними науковцями емпіричної складової методології демократичного переходу. Серед комплексних досліджень помітними є напрацювання А.Зельницького – порівняльний аналіз демократичного індексування на міжнародному макро- та мікрорівнях, Б.Райковського – вплив рівня демократичності виборчого процесу на загальний успіх інституціалізації демократії (із застосуванням емпіричного моніторингу), О.Романюка – емпірична основа визначення рівня ефективного застосування моделей виборчих систем у контексті переходу до демократії посткомуністичних країн, Є.Гайданка – аналіз варіантів демократичного транзиту ряду країн Центральної Європи із застосуванням базових емпіричних методик.

Характерно, що при розгляді методології дослідження демократичних переходів вітчизняними науковцями, передусім використовуються класичні теорії демократичного транзиту західних дослідників. Також дослідницький акцент зміщено на вивчення специфіки постсоціалістичної трансформації країн Центральної та Східної Європи, траєкторії пострадянського розвитку України.

Мета статті полягає у розробці наукової моделі до пояснення сутності процесу

переходу до демократії на теоретичному та емпіричному рівнях аналізу.

На сучасному етапі розвитку політичної науки за допомогою науково-методологічних засад транзитології характеризується демократичний транзит у перехідних країнах. Демократичний транзит слід розуміти як процес реформування поставлених суспільств з метою досягнення країною режиму консолідованої демократії. Становлення демократії у певній країні або регіоні має цілий ряд особливостей. Зокрема, сутність передумов, процесу та результатів становлення демократії на посткомуністичному просторі полягає, у першу чергу, в цілому комплексі причин демократизації державно-політичної, економічної, соціальної та культурної сфер перехідної країни. Тому аналіз демократичних переходів вимагає використання цілісної теоретико-прикладної моделі, за допомогою якої можна комплексно дослідити специфіку процесу та результатів демократичної трансформації в певній країні або загалом регіоні.

Передусім потрібно чітко виокремити об’єкт дослідження переходу до демократії. При проведенні компаративного аналізу демократичної еволюції перехідних країн методично вивіреном є використання досвіду демократичного розвитку країни або групи країн, які зінтегровані на основі інституційних особливостей трансформаційних процесів. Оскільки переходи до демократії у країнах Латинської Америки, Азії, Південної Європи або Центрально-Східної Європи суттєво відрізняються між собою.

Світова транзитологічна теорія пройшла значну теоретико-методологічну еволюцію, в тому числі й у контексті дослідження постсоціалістичних і пострадянських варіантів переходу до демократії.

По-перше, розвиток транзитологічної думки відбувався у рамках структурного та процесуального підходів до аналізу демократичних перетворень, які взаємодоповнюють один одного. З одного боку, демократизація окремих суспільних структур призводить до закріплення та розвитку демократичних інститутів у політичній системі (структурний підхід). З іншого боку, на загальний успіх демократичного транзиту також справляють суттєвий вплив безпосередньо процес суспільно-політичних перетворень усередині перехідних країн та міжнародний демократичний процес (процесуальний підхід). Для дослідження особливостей демократичного переходу у певній країні або

регіоні необхідно використовувати методологічну доцільність як структурного, так і процесуального підходів.

По-друге, з розвитком світової демократії розвивалась та вдосконалювалась методологія дослідження демократичних переходів. Так, предметом аналізу засновника транзитології Д.Растоу був шлях до демократії Швеції та Туреччини (загальний період кінця XIX – середини XX ст.), а С.Хантінгтон на початковому етапі вивчав процес демократизації Португалії та більшість „нових демократій” у Латинській Америці та Азії (1970-1980-ті рр. XX ст.). Після краху ряду комуністичних режимів, з’являється багато транзитологічних концепцій, адаптованих до дослідження системних поставторитарних трансформацій кінця XX ст. (А.Пшеворський, З.Бжезинський, Г.О’Доннелл, Ф.Шміттер, Т.Карл, Х.Лінц, А.Степан, В.Банс, Л.Даймонд).

Напрямок і кінцевий результат демократичних транзитів на зламі XX–XXI ст. показав, що раніше розроблені теоретичні моделі не завжди здатні пояснити успіхи або невдачі поставторитарних країн на шляху до демократії. Для визначення системно-процедурних розбіжностей між переходом до демократії країн посткомуністичного простору та колишніх автократій з інших регіонів (Латинська Америка, Азія, Африка) розробляються транзитологічні моделі, спрямовані на вивчення конкретно переходів до демократії країн Центральної і Східної Європи. Це праці Р.Андерсона, С.Фіша, Ф.Роедера, С.Хенсона, Д.Штарка, Д.Снейдера. Слід зауважити, що методологічною основою цих наукових робіт стали емпіричні методи дослідження та аналіз структурних особливостей розвитку країн.

Класична трифазова модель демократичного транзиту, розроблена фундатором транзитології Д.Растоу, є базовою для транзитології. Процедурний успіх демократичного транзиту полягає у поетапності протікання трьох етапів – досягнення, прийняття рішень, звикання. Д.Растоу вважає, що

основним засобом інтеграції суспільства для досягнення консолідованої демократії є наявність національної єдності [1].

Але серед теорій науковців є достатньо суттєві відхилення від цієї парадигми, зокрема:

– С.Хантінгтон наголошує, що сценарій переходу до демократії може передбачати появу у рамках першої стадії (початкова лібералізація) додаткової фази демократизації – посилення антидемократії [2]. Загалом учений виділяє три класичні фази демократичного транзиту – лібералізація, демократизація, консолідація демократії;

– модель О’Доннелла та Ф.Шміттера акцентує увагу на третій фазі (консолідація демократії) і науковці формулюють три групи індикаторів визначення рівня демократії на суспільному рівні: рівень політичних еліт, рівень громадськості, рівень громадсько-політичного простору [3];

– А.Пшеворський звужує процес переходу до демократії до двох стадій – лібералізації та демократизації. Вчений виділяє декілька можливих варіантів трансформації політичного режиму у результаті укладення домовленостей між політичними елітами в країні – традиційний авторитаризм, модернізований авторитаризм, обмежена демократія, розширена демократія [4, с.111–112];

– транзитологічна модель З.Бжезинського також включає трифазовий перехід (лібералізація, демократизація, консолідована демократія). Суттєвим теоретико-методологічним доробком науковця став системний аналіз правового сегменту та виокремлення зовнішньополітичних чинників, які безпосередньо впливають на характер протікання демократичного транзиту [5].

Отже, для системного аналізу демократичних транзитів, беручи за основу теоретико-методологічні розробки класиків порівняльної політології, доцільним є застосування порівняльної трьохфазової моделі трансформації (див. рис. 1).

<i>Фаза</i> \ <i>Сфера</i>	Політична	Економічна	Соціально-культурна
<b>ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ</b>	<i>Супровідні процеси у політичній сфері та суспільстві</i>		
<b>ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ</b>			
<b>КОНСОЛІДАЦІЯ</b>			
<b>ДЕМОКРАТІЇ</b>			

Рис. 1. Теоретико-методологічна модель демократичного транзиту

У контексті сучасної прикладної політології можна виділити цілий ряд організацій та окремих науковців, які проводять емпіричні дослідження та дають оцінку різним аспектам розвитку демократії у регіонах і країнах світу. Емпірична методологія носить порівняльний характер, передбачає найбільш повне поєднання критеріїв дослідження трансформації суспільно-політичної сфери і включає аналіз процесу демократизації колишніх автократій, починаючи з відправної точки (лібералізація) до кінцевого результату демократичного транзиту (консолідація демократії).

Розглядаючи основні емпіричні моделі переходу до демократії, слід наголосити, що у сфері прикладної порівняльної політології найбільш показовими вважаються дослідницькі моніторинги виміру рівня розвитку демократії неурядової організації Freedom House у рамках дослідницьких програм „Свобода у світі” та „Перехідні країни”. Починаючи з 1973 р., організація проводить щорічний моніторинг виміру рівня демократії. Сутність методології дослідження полягає у наступному („Свобода у світі”):

– у досліджуваній країні проводиться ряд соціологічних опитувань, у результаті яких респонденти відповідають на сукупність фіксованих питань однакових для громадян кожної досліджуваної країни;

– відповіді на кожне питання оцінюються у балах, а не у відсотках;

– питання формулюються таким чином, щоб визначити ступінь демократизації за сімома показниками (критеріями) демократичності в країні: рівень корупції, рівень розвитку громадянського суспільства, якість роботи органів центральної влади, ефективність місцевої влади, демократичність виборчого процесу, ступінь незалежності та ефективність судової системи, ступінь незалежності засобів масової інформації.

– на основі порівняння відповідей респондентів робляться висновки щодо ступеня демократизації у певній суспільній сфері;

– кінцеві показники зводять до шкали оцінювання демократизації від 1 до 7. Показник 1 означає найбільший ступінь демократичності, 7 – найменший;

– на основі загального індексу демократизації країни, який формується в результаті суми 7 показників демократичності, всі досліджувані країни поділяються на три групи (за рівнем демократичного розвитку):

1) вільні (країни з показниками 1,0–2,5) / проміжний показник 0,5 на шкалі 2,5–3,0 визначають виключно експерти Freedom House;

2) частково вільні (3,0–5,5);

3) не вільні (5,5–7,0) [6].

Згідно з дослідницькою програмою „Перехідні країни” (моніторинг започатковано з 1997 р.) досліджуються т.зв. „транзитивні демократії”, передусім на постсоціалістичному та пострадянському просторі. Загалом, зберігаючи базову методологію збору емпіричної інформації та сім індикаторів ступеня демократичності за „Свободою у світі”, пропонується видозмінена типологізація транзитивних політичних режимів:

1) консолідована демократія (1,0–2,9);

2) напівконсолідована демократія (3,0–3,9);

3) гібридний режим (4,0–4,9);

4) напівконсолідований авторитарний режим (5,0–5,9);

5) консолідований авторитарний режим (6,0–7,0) [7].

У 1977 р. у Німеччині було засновано дослідницький Фонд Бертельсмана, який спеціалізується на проєктних дослідженнях у сфері трансформації політико-економічних систем світу. В основі індексування Фонду Бертельсмана знаходяться два загальні емпіричні рейтинги, які формуються на основі експертних оцінок конкретної галузі країни та результатів соціологічних досліджень. Індекс Бертельсмана вимірює рівень розвитку демократії та ринкової економіки і ефективність державної системи управління у кожній досліджуваній країні за останні декілька років (переважно 2-3 рр.). Дослідження Індексу Бертельсмана проводились починаючи з 1998 р.

Методика індексування демократичного розвитку включає два автономні підсумкові показники – Статусний Індекс (*дали* – СІ) та Індекс Управління (*дали* – ІУ). Загалом, аналізуються показники за 17 базовими індикаторами.

СІ відображає ступінь прогресу кінцевого переходу до демократії та ринкової економіки досліджуваних країн і складається з суми двох індексів, яка ділиться на два – Індекс Політичної Трансформації (*дали* – ППТ) та Індекс Економічної Трансформації (*дали* – ІЕТ), тобто:

$$СІ = ППТ + ІЕТ / 2$$

Критерії обчислення ППТ: суверенність, політична участь громадян, верховенство закону, стабільність

політичних інститутів, політична та соціальна інтеграція.

Критерії обчислення ІЕТ: рівень соціально-економічного розвитку, забезпечення ринкової структури економіки та ринкової конкуренції, стабільність цін і національної валюти, гарантування приватної власності, рівень забезпечення

добробуту громадян, стабільність економіки, економічна стійкість [8].

Підсумковий показник СІ по кожній країні розміщується на шкалі 0–10. Критерій оцінки – чим більше значення індексу, тим більш демократична країна. Досліджувані країни класифікуються та розміщуються на відповідній чисельній шкалі – за результатами ІЕТ і ІЕТ (див. табл. 1, 2).

**Таблиця 1**

**Визначення рівня політичної трансформації країни за ІЕТ**

№з/п	Статус країни	Показник ІЕТ
1	Консолідована демократія	10–8
2	Неповна демократія	7,99–6
3	Суттєво неповна демократія	5,99–4
4	Обмежена демократія	4>
5	Стабільний авторитаризм	3,99–0

**Таблиця 2**

**Визначення рівня економічної трансформації країни за ІЕТ**

№з/п	Статус країни	Показник ІЕТ
1	Розвинені країни з ринковою економікою	10–8
2	Країни з функціонуючою ринковою економікою	7,99–7
3	Країни з проблемами функціонування ринкової економіки	6,99–5
4	Країни з слабо функціонуючою ринковою економікою	4,99–3
5	Країни з перехідною ринковою економікою	2,99–0

Критерії обчислення ІУ: рівень складності, ефективність управління, потенціал управління, ефективність використання ресурсів, можливість застосування консенсусу, міжнародне співробітництво.

Кінцеве значення індексу управління вираховується як середнє значення всіх

критеріїв обчислення ІУ. Зберігається критерій оцінки статусу країни – чим більше значення індексу, тим більш демократична країна. За показниками країни розміщуються на шкалі 0–10 (Див. Табл. 3).

**Таблиця 3**

**Визначення рівня трансформації управлінської сфери країни за ІУ**

№з/п	Статус країни	Показник ІУ
1	Успішне управління	10–7
2	Успішне управління з незначними проблемами	6,99–5,6
3	Помірно успішне управління	5,59–4,3
4	Незначне успішне управління	4,29–3
5	Неефективна система управління	2,99–0

Таким чином, класична транзитологія визначає три інституційні стадії демократичного переходу, які проходять поетапно – лібералізація, демократизація, консолідація демократії. Водночас, як показує досвід успішного здійснення демократичного транзиту, практика демократичного переходу у кожній країні має власну специфіку. Саме на основі з'ясування розбіжностей між перехідними країнами у процесі трансформації та кінцевими результатами досягнутого рівня

демократії, можна визначити методологічні неоднорідності між теорією та практикою демократичного переходу. Тому система емпіричного індексування залишається суттєвим методологічним інструментарієм, що дозволяє підтвердити чи заперечити практичну дієвість теоретичних конструкцій у питаннях виміру демократичного транзиту.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Политические исследования. – 1996. – №5. – С.5-15.
2. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М.: „Российская политическая энциклопедия”, 2003. – 368 с.
3. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Политические исследования. – 1996. – №5. – С.28-52.
4. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. – М.: „Российская политическая энциклопедия”, 2000. – 320 с.
5. Brzezinski Z. The Great Transformation / Z. Brzezinski // The National Interest (Fall). – 1993. – №3. – P.3-13.
6. Freedom House [Електронний ресурс] // Freedom in the World – Methodology. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world-2013/methodology>.
7. Freedom House [Електронний ресурс] // Nation in Transit – Methodology. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit-2013/nations-transit-2013-methodology>.
8. Transformation Index BTI [Електронний ресурс] // Index–Methodology. – Режим доступу: <http://www.bti-project.org/index/methodology>.

УДК 342.8

**Макаренко А.С.**

Харківський національний  
університет імені В.Н.Каразіна

### СТАНОВЛЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРАВИЛ: ПОНЯТТЯ ВИБОРЧОЇ ІНЖЕНЕРІЇ

*Розглядається поняття виборчої інженерії як відносно нового явища політичної дійсності країн представницької демократії. Визначається специфіка та підходи до трактування цього терміна, ставиться питання розмежування маніпулятивних технологій та виборчої інженерії. Визначаються фактори, дотримання яких має забезпечити її використання в загальнодержавних інтересах, а не на користь окремих груп. Визначаються проблеми та необхідні напрямки розвитку електоральної інженерії в контексті становлення ефективної виборчої системи України.*

**Ключові слова:** електоральна система, виборча інженерія, електоральна модель, вибори.

**Макаренко А.С.**

### СТАНОВЛЕНИЕ ЭЛЕКТОРАЛЬНЫХ ПРАВИЛ: ПОНЯТИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ ИНЖЕНЕРИИ

*Рассматривается понятие избирательной инженерии как относительно нового явления политической действительности стран представительной демократии. Определяется специфика и подходы к трактовке данного термина, ставится вопрос разграничения манипулятивных технологий и избирательной инженерии. Определяются факторы, соблюдение которых должно обеспечить ее использование в общегосударственных интересах, а не в пользу отдельных групп. Определяются проблемы и необходимые направления развития электоральной инженерии в контексте становления избирательной системы Украины.*

**Ключевые слова:** электоральная система, избирательная инженерия, электоральная модель, выборы.